

Managementsamenvatting van de participatieve studie en het actieplan met betrekking tot de commons in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

INLEIDING

De **gewestelijke beleidsverklaring 2019-2024** van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering wijst op het belang van de transitie naar een grondstofzuinige en circulaire, sociale en democratische, regeneratieve, lokale en veerkrachtige economie. In het hoofdstuk over de participatieve democratie lezen we het volgende: “In deze denkoefening moet de plaatselijke samenwerkingslogica, of commons, een plaats krijgen, waarbij men erop dient toe te zien dat het toegankelijk en openbaar karakter van de ontwikkelde ruimten en initiatieven behouden blijft.”

Een “**common**” geldt daarbij als een sociale instelling bestaande uit een **gemeenschap van personen** die **toegang heeft tot een hulpbron die ze gezamenlijk beheert** op basis van **onderling overeengekomen regels**. De commons zijn een derde weg voor het beheer van een hulpbron, naast de markt en de overheid. Een wooncoöperatie, Wikipedia, een energiegemeenschap of een volkstuin zijn voorbeelden van commons, evenals een coöperatie die een ethisch en duurzaam mailsysteem opzet of een fablab, waarbij ambachtslieden hun bedrijvigheid uitoefenen in een gedeelde ruimte met gedeelde machines.

Leefmilieu Brussel en Brussel Economie en Werkgelegenheid hebben daarom op initiatief van Brussels minister Alain Maron, bevoegd voor Klimaattransitie, Leefmilieu, Energie en Participatieve Democratie en staatssecretaris voor Economische Transitie Barbara Trachte, een **participatieve studie over de ontwikkeling van de commons in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest** laten uitvoeren.

Deze studie werd in oktober 2023 afgerond en heeft tot doel in kaart te brengen welke activiteiten de op het Brusselse grondgebied aanwezige commons vervullen, welke impact ze hebben op economisch, ecologisch en democratisch vlak en wat de initiatiefnemende collectieven nodig hebben voor een verdere ontwikkeling. Een **consortium** bestaande uit de Community Land Trust Brussel, Communa, Ecores en het advocatenkantoor EQUAL kreeg de opdracht deze studie uit te voeren en een **actieplan** op te stellen voor het steunen van de commons in Brussel.

In de algemene inleiding van de studie wordt benadrukt dat het nodig is te komen tot één enkele definitie van de commons. In de bestaande definities blijkt een zeer sterke nadruk te liggen op het aspect “**samen doen**” (*commoning*) als proces. Om de situatie in kaart te brengen werd de definitie uit de “Dictionnaire des biens communs”¹ gehanteerd, die het volgende omvat:

- De commons impliceren het bestaan van **een goed** (hulpbron, rijkdom, kennis, traditie) waarvan de **toegang** en het **bestuur gedeeld** zijn;
- dit bestuur moet ervoor zorgen dat de **rechten** worden gerespecteerd en dat het **voortbestaan** van de hulpbron op lange termijn gegarandeerd is;
- de regels voor toegang en delen moeten door de **deelnemers** van de commons zelf worden opgesteld.

De studie omvat vijf delen:

1. Een vergelijkende studie van zes Europese steden (Barcelona, Gent, Grenoble, Bologna, Turijn en Napels) die een overheidsbeleid voeren ter ondersteuning van de stedelijke commons
2. Een overzicht van de Brusselse commons
3. 20 uitgebreide interviews met Brusselse commons, waarin naar hun behoeften gepeild wordt
4. Een driedelige analyse (op meta-, meso- en microniveau) van de impact van commons in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest
5. Een actieplan op basis van de bovenvermelde vergelijkende studie en behoefteanalyse

¹ CORNU M., ORSI F., ROCHFELD J. (dir.), *Dictionnaire des biens communs*, PUF, 2021.

DEEL I – VERGELIJKENDE STUDIE VAN ZES EUROPESE STEDEN

In lijn met zijn verleden van sociale bewegingen, waaronder antifascistische en de antiglobaliseringsbewegingen, en onder impuls van de politieke beweging “Barcelona en Comú” onderscheidt **Barcelona** zich door een sterk engagement ten gunste van stedelijke commons, waarbij burgers centraal staan in het uitwerken en beheren van het overheidsbeleid. Concreet heeft het stadsbestuur het programma “Burgerlijk Erfgoed” opgezet, dat een gemeenschappelijk gebruik en beheer van het openbare erfgoed van de stad (gebouwen, gronden, uitrustingen) door de burgers promoot. In dat verband heeft Barcelona specifieke procedures ingevoerd voor aanvragen tot beschikkingstelling van ruimten en aanvragen voor burgerlijk beheer van ruimten. Bovendien heeft de stad een inventaris opgemaakt van alle gebouwen die ze bezit en heeft ze een “Catalogus van burgeractiva” opgesteld met alle publieke goederen die ter beschikking van de gemeenschap gesteld kunnen worden. Barcelona heeft ook voorzien in tools voor effectenbeoordeling die het goede beheer moeten verantwoorden van de openbare ruimten die het stadsbestuur heeft overgedragen aan de gemeenschap. Ten slotte steunt Barcelona in sterke mate de ontwikkeling van coöperaties, in het bijzonder op het vlak van huisvesting. Barcelona is immers de eerste Spaanse stad die coöperaties voor woningen in bruikleen steunt via offerteoproepen voor de terbeschikkingstelling van stadsgronden. Deze coöperaties bieden mensen de mogelijkheid voor een lange periode een woning te betrekken zonder er eigenaar of huurder van te zijn tegen een prijs die lager is dan de marktprijs.

Met een geschiedenis die gekenmerkt werd door een sterke arbeidersbeweging, heeft de stad **Gent** een politieke en administratieve cultuur van burgerparticipatie ontwikkeld. Al in de jaren '90 werd bij het Gentse stadsbestuur een dienst beleidsparticipatie opgericht waarmee het overheidsbeleid tot stand kan komen vanuit een bottom-upbenadering, met inachtneming van de behoeften van de burgers. Deze dienst heeft verschillende tools ontwikkeld: waaronder een platform voor participatie en participatieve financiering, een participatieve begroting en wijkbeheerprojecten. Gent heeft ook wijkregisseurs in dienst genomen. Hun rol bestaat erin het leven in de wijken aangenamer, solidairder en ecologischer te maken, door burgers, spelers uit het middenveld en het stadsbestuur samen te brengen. Een van de belangrijkste aspecten van het Gentse participatiebeleid is de tijdelijke invulling van braakliggende industrieterreinen (met onder meer de twee iconische sites “De Site” en “DOK”).

Grenoble is de weg ingeslagen van een contributieve democratie die is toegespitst op gemeenschappelijke goederen. De stad moedigt burgerparticipatie en coöperatief bestuur aan. Een handvest voor samenwerking tussen overheidsdiensten en commonsdeelnemers en een raad van de commons zetten deze benadering kracht bij.

In **Italië** hebben steden als Bologna, Turijn en Napels burgerparticipatie aangemoedigd voor het beheer van stedelijke hulpbronnen, in het bijzonder door de introductie van reglementen en samenwerkingspacten. Deze reglementen bevatten nadere regels voor de samenwerking tussen burgers en stad voor het onderhouden en regenereren van stedelijke gemeenschappelijke goederen.

In **Bologna** werd een reglement over gemeenschappelijke goederen aangenomen, gebaseerd op het subsidiariteitsbeginsel dat is vastgelegd in de Italiaanse grondwet en dat lokale overheden aanmoedigt om burgerinitiatieven te ondersteunen. De samenwerkingspacten bieden een kader voor de samenwerking tussen burgers en overheid met het oog op het behoud van diverse soorten stedelijke hulpbronnen.

Turijn moedigt gedeeld beheer van gemeenschappelijke eigendom door de gemeenschap aan, waarbij net als in Bologna een reglement met betrekking tot de commons werd aangenomen. De stad zorgde bovendien voor een innovatie met de oprichting van een “Commons-stichting” die het mogelijk maakt het beheer van een stedelijk gemeengoed los te koppelen van het publieke eigendomsrecht.

Napels is een voortrekker op het vlak van stedelijke commons. De stad richtte in 2011 immers een “Dienst voor gemeenschappelijke goederen” op en nam het begrip gemeenschappelijke goederen op in zijn stedelijk statuut. De stad richtte daarenboven een “Permanent burgerobservatorium voor de gemeenschappelijke goederen” op, met als opdracht het beheer van die goederen te bestuderen, te analyseren en te controleren. Napels onderscheidt de gemeenschappelijke goederen volgens hun maatschappelijk en cultureel gebruik en stemt de maatregelen specifiek af op de verschillende soorten commons. Ten slotte past Napels het burgerlijk gebruik, de “usi civici”, toe. Dit is geïnspireerd op een

middeleeuws gebruik om toegang te verlenen tot de stedelijke ruimten. Het is bedoeld als regularisatie voor situaties van ongeoorloofde toe-eigening.

Deze voorbeelden tonen aan dat het van belang is om duidelijke samenwerkingskaders te scheppen voor de partnerships tussen de overheid en de commons en om deze begrippen ingang te laten vinden in het politieke debat om de democratie nieuw leven in te blazen.

DEEL II – DE COMMONS IN KAART BRENGEN

Overzicht In het totaal werden 103 ervaringen in kaart gebracht via een tool die gebaseerd is op een online open source platform, ontwikkeld in het kader van het Europese project Generative Commons Living Lab². Dit platform geeft een beeld van de Brusselse commons en vergemakkelijkt de samenwerking tussen de betrokken spelers.

DEEL III – INTERVIEWS MET BRUSSELSE STEDELIJKE COMMONS

Dit deel bevat een reeks semigestuurde interviews rond 20 Brusselse ervaringen, waaronder een gemeenschapstuin, een coöperatieve supermarkt, een gezondheidscentrum, een vrije radio, een gereedschapsbibliotheek, een ethische financiële coöperatie en een initiatief dat landbouwgronden verwerft en verhuurt.

De onderzochte initiatieven kunnen ingedeeld worden in drie hoofdcategorieën: netwerken van activisten en verenigingen, sociaal en experimenteel ondernemerschap en samen handelen rond een ruimte. De middelen en de financiering verschillen per project. Sommige maken gebruik van economische activiteiten, overheidsfinanciering, bijdragen van leden of een combinatie van meerdere middelen.

Deze initiatieven worden democratisch beheerd. De organisatiewijze verschilt volgens de omvang en de aard van elk project. Sommige hebben een informeel werkingsmodel, terwijl andere traditionele verenigingspatronen volgen of modellen die geïnspireerd zijn op gemeenschappelijke waarden, zoals sociocratische organisatiemethoden, met banden tussen verschillende kringen en organen.

Ten slotte worden er mogelijkheden voorgesteld om deze initiatieven te steunen, met name door hun knowhow te benutten, beurzen te organiseren met het oog op onderlinge steun, uitwisselingen en spin-offprogramma's te bevorderen, de rapporteringsvereisten te vereenvoudigen, steunvoorzieningen op te zetten om deze ervaringen te bestendigen, het beheer van de gebruikte ruimten te verbeteren en begeleiding te bieden met het oog op een inclusiever en democratischer bestuur.

DEEL IV – EFFECTENANALYSE VAN DE COMMONS IN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

In dit deel worden de effecten van de commons nagegaan vanuit vier oogpunten, met name sociaal, bestuur, economie en milieu. Wat de methodologie betreft, werd de analyse op drie schalen uitgevoerd: meta, meso en micro.

Op metaniveau geeft de analyse een overzicht op basis van een bundeling van de gegevens voor alle in kaart gebrachte commons. Uit die gegevens blijkt dat de Brusselse commons meer dan 31 694 leden tellen, met meer dan 1 520 vrijwilligers werken en rechtstreeks werk verschaffen aan meer dan 440 werknemers, goed voor 267 VTE's (voltijdse equivalenten).

Op economisch vlak zijn sommige commons financieel onafhankelijk van de overheid, terwijl ander bijna volledig afhangen van subsidies. De commons die sterk afhankelijk zijn van subsidies blijken vaak als vzw te fungeren, terwijl de meest onafhankelijke vzw's veeleer met een coöperatieve structuur werken. Sommige diversifiëren hun financieringsbronnen om financieel onafhankelijk te blijven.

² <https://generative-commons.eu/>

Op mesoniveau neemt de analyse 11 representatieve commons onder de loep. Daarbij worden meerdere bevindingen en transversale kenmerken belicht in verband met de ecosysteemeffecten van de commons op de burgergemeenschap, de staat, de bedrijven en andere commons. De geanalyseerde structuren hebben een positieve weerslag op de samenleving doordat ze duurzame economische, sociale en ecologische werkwijzen bevorderen en tegelijk voor werkgelegenheid zorgen en kwetsbare bevolkingsgroepen steunen. Bovendien hanteren ze een kringloopmodel, bieden ze allesomvattende diensten aan en helpen ze andere initiatieven inzake sociale economie tot stand komen, waardoor ze bijdragen tot het opbouwen van een veerkrachtige lokale economie met een minimale milieu-impact. Ten slotte hanteren de commons participatieve bestuursmodellen en dragen ze actief bij tot het verkleinen van de koolstofvoetafdruk dankzij diverse werkmethodes en initiatieven.

Op microniveau werd in detail ingezoomd op Tournevie, een Brusselse common voor het delen van gereedschap. Tournevie biedt een gereedschapsbibliotheek voor particulieren, met gerecupereerd, hersteld of tweedehands gekocht gereedschap. Wat het milieu-aspect betreft, is het zo dat het gebruik van het gereedschap veel intensiever is dan wat het geval zou zijn voor een particulier. Dankzij de bibliotheek kon de aankoop van veel gereedschap vermeden worden, en dus ook de CO2-uitstoot bij de productie. Bovendien moedigt dit initiatief hergebruik en herstel van voorwerpen aan, waardoor die hun levensduur verlengd zien. Ten slotte vervult Tournevie een positieve rol door het maatschappelijke engagement van zijn leden aan te moedigen. Bijna een derde van die leden werkt immers mee aan maatschappelijke projecten.

DEEL V – ACTIEPLAN

Het laatste deel van de studie omvat een actieplan voor het steunen van de Brusselse commons, die een essentiële rol vervullen voor de veerkracht en innovatie in het licht van de crisissen en uitdagingen waarmee het gewest moet afrekenen.

Het actieplan omvat volgende maatregelen:

- **Gezamenlijk een kader opzetten voor steun aan de commons** door hen te betrekken bij de uitwerking en het beheer van en de besluitvorming over steunmaatregelen.

De studie stelt voor een vertegenwoordigend orgaan voor de Brusselse commons te ondersteunen. Dit zal als aanspreekpunt van het gewest fungeren bij het opzetten van het gewestelijke kader voor steun aan de commons.

Ook de uitwerking en goedkeuring door de Brusselse regering van een Brussels commonshandvest dat de concrete verbintenissen t.a.v. de commons vastlegt.

- **De overheidssteun aan de commons als een continuüm beschouwen**, van ontstaan tot bestendiging, met als doel een sterk commonsecosysteem tot stand te brengen. Daartoe is het nodig de financieringsregelingen te vereenvoudigen, de diversiteit van de commons te bevorderen, de vraag naar producten en diensten van de commons te stimuleren via overheidsopdrachten en de bijdragen van de commons tot de samenleving te waarderen.
- **Een beleid ontwikkelen om ruimten permanent beschikbaar te stellen** voor commons, door het steunkader voor tijdelijk gebruik van ruimten te versterken en door publieke verhuurders aan te moedigen na te denken over manieren om tijdelijk gebruik te bestendigen.
- **Sensibilisering voeren rond commons** via evenementen voor overheidsdiensten om vernieuwing teweeg te brengen in het opzet van het overheidsoptreden.